

# "בריות טובות ואילנות טובות להנות בהם בני אדם"

סיכום שיעור שניתן במסגרת מפגשים בשביעית

הרב יואל מנוביץ'

## ראשי פרקים:

- א. ישיבת השמיטה
- ב. פריחה סימן
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. שיטת הטור
- ה. יסוד מחלוקת הפוסקים בהבנת מהות הברכה
- ו. יומי ניסן
- ז. שפירי דירושלים

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מבלבי, אומר ברוך שלא חיטר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.  
ברכות מג, ב

## א. ישיבת השמיטה

"ישיבת השמיטה" אינה ישיבה באופן השגור והמקובל של המילה, אך היא מושג ידוע ומוכר בישיבת הגולן וביישובי הסביבה, שכן זו השמיטה השישית שמוסד זה מתקיים. מקץ שבע שנים בהגיע שנת השמיטה, מידי יום רביעי מצטרפים חקלאי הגולן ותושביו ללימוד משותף עם תלמידי הישיבה. בשיתוף של אנשי עמל ובחורים צעירים בבית המדרש יש שמחה ובשורה מיוחדת. אין ספק שלפני דורות אחדים לא ניתן היה להעלות על הדעת תופעה נפלאה שכזו, אבל בבית מדרשנו שהוקם ביוזמתם של מתיישבי הגולן בערב שנת השמיטה, בדיוק לפני שבע שמיטות, זהו חיבור טבעי ומתבקש.

בשנת תשי"ז הוציא לאור מורנו הרב שאול ישראלי את ספרו "ארץ חמדה". בהקדמתו לספר הוא מביא את דברי הירושלמי המספר כי בר קמצא כעס על שגדולי ישראל, ובהם זכריה בן אבקילס, נכחו באותה סעודה ולא מחו על בוינו משום שהיו שקועים בסוגיות שברומו של עולם, ומה להם ולביזיונו של יהודי פשוט. על פי הירושלמי, לכך נתכוונו חז"ל באומרם "ענותנותו של זכריה בן אבקילס החריבה את בית מקדשנו". אומר הרב ישראלי שייטכן שבשל כך ביקש רבן יוחנן בן זכאי דווקא את יבנה וחכמיה, עליהם נאמר: "מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה: אני בריה וחרבי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה..." (ברכות יז, א), וכך כתב:

כאן בחכמי יבנה מצא ריב"ז את ההשקפה המנוגדת להשקפתו של ר' זכריה בן אבקילס. לפי השקפה זו העם כולו מהוה אחדות שלימה, וממילא אין לחפש את שלימות היחיד מתוך ויתור על עבודה לשם שמירה על רמה מסוימת של צבור רחב יותר. במסגרת הכללית של העם אין אף אחד שאפשר לוותר עליו. אין אף אחד מיוחס.

בהמשך ההקדמה מיישם הרב ישראלי את הדברים בחקלאים הצעירים המחוברים לתורה וליראת שמיים:

כאבני חן נוצצות מתנוססים יישובי "תורה ועבודה" בהתישבות החקלאית בארץ ישראל. משובצים הם בתוך מסגרת החוקה השומרת על אחדות צבור זה כגוף מלוכד שומר תורה ומצוה, ומעוטרים בנוגה תפארת של הנהנים מיגיע כפיהם. כאן הולכים ונוצרים התנאים למימושן של כל המצוות כולן, כאן

נעשה הנסיון להחיות את הטיפוס האידיאלי של איכר יהודי, של "עם שבשדות"... יותר מאשר תמיד זקוק העם היום לתלמידי חכמים שבארץ ישראל המנעימים זה לזה בהלכה, לרבנן דיבנה היודעים שההצלחה תלויה רק בשיתוף פעולה עם הצבור, והמוכנים לצעד בצעד עם הצבור בכדי לתמוך אשוריו לבל ימוט, להדריכו ולנהלו על מי מנוחות. בכלל זה אין ספק, שצריכה להיעשות עבודה תורנית מקיפה את כל ענפי החיים, הלכות חברה והלכות מדינה, הלכות צבא והלכות עבודת האדמה, לבירור ההלכה ולניתוח הבעיות שהזמן גרמן ופתרון לאור ההלכה.

דבר בעתו מה טוב; את הלימוד המשותף של תלמידי הישיבה וחקלאי הגולן פתחנו ביום ז במרחשוון בהרצאה בנושא הגשמים מפיו של בוגר הישיבה פרופ' גבירצמן, ואת סיום רצף המפגשים בערב ראש חודש ניסן אני מבקש להקדיש לנושא ברכת האילנות.

## ב. פריחה סימן

הגמרא במסכת ברכות בה מופיעה ברכת האילנות היא לכאורה בעלת אופי הלכתי, אך מבין מילותיה ניתן לחוש בממד חגיגי, המזכיר כמעט את אוירת מגילת רות, של ימי קציר שעורים בבית לחם יהודה. אלא שבחלק מהראשונים והפוסקים הובאה הגמרא בלא החגיגות היתירה. הראשונים (הריטב"א והמרדכי ועוד) מבארים שהיוצא ורואה אילנות טובים מברך בכל ימות השנה, ומה שנאמר "ביומי ניסן" אין זה בדווקא, אלא נאמר כ"אורחיה דמילתא" וכתיאור המצב המצוי. גם הביטוי "אילנות מלבלבים" שניתן לראות בו התפעלות מיופי הפריחה כשלעצמה, בקריאה שנייה מתפרש כתנאי הלכתי, כפי שכתב רבי יעקב חגיז בשו"ת "הלכות קטנות" (ח"ב סי' כח): "בפירוש שו"ע הוכחתי דבכלל הבלבוב הוי הפרחים דהיינו השושנים וגם הניצנים שהם כמו לולבי גפנים. ושם מוכח דאין לברך אלא על אילני מאכל... דעל פרחי השקדים שממהרים הרבה קודם ניסן אין לברך". דהיינו, הברכה אינה נאמרת על כל האילנות, אלא רק על אילנות פרי, על פריחה שבהמשך תהפוך לפרי. ה"משנה ברורה" (רכו, סק"א) הולך בדרכו של ה"באר היטב", שבעקבות ה"הלכות קטנות" המוזכר טוען ש"אורחא דמלתא נקט" והברכה אינה נאמרת דווקא בניסן, וכן שאין לברך על אילנות סרק אלא רק על אילנות פרי (סק"ב). כך מסיק גם בעל ה"ציץ אליעזר" (יב, כ) מגדולי דורנו, וכתב שמברכים רק על אילנות פרי.

רבי עקיבא איגר (או"ח רכו) דן בשאלה אם ניתן לברך על פריחת עץ ערלה שטרם עברו עליו שלוש שנים, וזו לשונו:

אם האילנות תוך ג' שנים לנטיעתן אני מסתפק אם יברך כיון דא"א ליהנות מפריה וכן דינא דסי' רכ"ה ס"ג הוואה פרי חדש אם הפירי הוא באיסור ערלה אם יברך והיכא דהוי ספק נ"ל דיברך ולא מקרי ס' ברכה כיון דהדין דספק ערלה בח"ל מותר א"כ ראוי ליהנות ממנו ומברך שפיר.

למסקנה מסיק רע"א שבספק אם הפרי ערלה, בחו"ל יברך מפני שספק ערלה מותר, ואילו בארץ ישראל לא יברך. רע"א משווה את ברכת האילנות לברכת שהחיינו על פרי חדש. לכאורה ניתן היה לחלק ולומר שברכת שהחיינו כל עניינה הוא הפרי, מה שאין כן ברכת האילנות, שאף שכדי לברכה צריך עץ פרי, הרי שעיקרה על הפריחה שההנאה ממנה אינה כלולה באיסור ערלה, אלא רק הפרי ושומרי הפרי שנלמדו מריבוי בפסוק. ובכל זאת רע"א לא חילק כך, ואפשר שהוא הבין שגם ברכת האילנות הפרי הוא העיקר, והפריחה היא איננה אלא סימן מבשר על בוא הפרי. לאור זאת, אם הבלבוב המוזכר בגמרא איננו אלא סימן בלבד, קל להבין את שיטת הראשונים הסוברים שגם המילים "יומי ניסן" אינם בדווקא, אלא נאמרו ב"אורחא דמילתא".

לאור דברי הראשונים והאחרונים שהובאו עד כאן ניתן לסכם ולומר שהברכה צריכה להיות על עץ פרי, שהפרי צריך להיות מותר בהנאה, ואמנם גם הפריחה נצרכת, אבל לא דווקא בתקופה מסוימת אלא כל זמן שרואים עץ פרי פורח ניתן לברך. בטרמינולוגיה הישיבתית ניתן לומר שהפריחה אינה סיבת הברכה אלא סימן לבואו של הפרי, ועל כך מברכים. על פי הבנה זו, ברכת האילנות היא קרובה במידה לברכות הנהנין.

## ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' ברכות י, ג) הביא את הגמרא כלשונה ונראה שרוח אחרת עימו:

הרואה בריות נאות ומתוקנות ביותר ואילנות טובות מברך שככה לו בעולמו. היוצא לשדות ולגנות ביומי ניסן וראה אילנות פורחות וניצנים עולים מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ונאות כדי להתנאות בהן בני אדם.

יש לשים לב לשלוש נקודות בלשונו של הרמב"ם בהלכה זו, אחת הנוגעת למהותה של הברכה, השנייה למקום בו נאמרת הברכה, והשלישית לנוסחה של הברכה. ראשית, הרמב"ם הצמיד את ברכת האילנות לברכת "שככה לו בעולמו" הנאמרת על בריות נאות. שנית, על דברי הגמרא שדיברה על ממד הזמן, "ביומי ניסן"<sup>2</sup>, הוסיף הרמב"ם את ממד המקום, "לשדות או לגנות". שלישית, על נוסח הברכה המופיע בגמרא הוסיף הרמב"ם מילה משמעותית וכתב: "אילנות טובות ונאות"<sup>3</sup>.

נראה לומר שהרמב"ם הבין שהברכה נתקנה על היופי והנוי שבלבלוב האילנות, ולכן לא הגביל את הברכה לעצי פרי בלבד ואף לא התייחס לפירות ערלה. מסיבה זו הרמב"ם גם כרך את הברכה עם חודש האביב כפשט דברי הגמרא, שאז הפריחה מופיעה בשיא יופייה והדרה, והזכיר את המקום הטבעי לראות בו את הפריחה, בשדות ובגינות, ובשל כך אף העצים את צד הנוי שבברכה והוסיף את המילה "נאות".

## ד. שיטת הטור

קדם לרמב"ם רבינו יעקב בעל הטורים (סי' רכו) שהביא את הגמרא כלשונה וכתב:

היוצא בימות ניסן ורואה אילנות שמוציאים פרח, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהן בני אדם. ואם איחר לברך עד אחר שגדלו פירות - לא יברך עוד.

יש להסתפק האם הטור דיבר דווקא בעצי פרי או שמא גם על עצי סרק יברך, מפני שאמנם לא הזכיר שצריך שיהיו פירות, אך בסוף דבריו כתב שאין לברך אם איחר "אחר שגדלו פירות".

הבית יוסף במקום הביא את דברי המרדכי:

וכתב המרדכי (סימן קמח) שאינו צריך לברך אלא פעם ראשונה בכל שנה ומה שכתב רבינו (הטור) אם איחר לברך - דברי טעם הם אבל המרדכי כתב דאם לא ראה עד שגדלו הפירות צריך לברך.

המרדכי אומר שני דברים; האחד, שצריך לברך בפעם הראשונה שהברכה מזדמנת. והשני, שאם לא בירך על הפרח וכבר נוצר פרי - עוד ניתן לברך. וכתב הב"י שבזה חולקים הטור והמרדכי, שלטור אם לא ברך עד שגדלו פירות, לא יברך עוד, ואילו המרדכי פוסק שיברך.

הב"ח חולק על הבית יוסף וטוען שהטור והמרדכי לא נחלקו בדבר זה, ומה שכתב הטור שלא יברך לאחר שחנט הפרי, הכוונה היא שאם כבר ראה את הפריחה, אך טרם בירך, ובינתיים גדל הפרי - שוב

2 נראה לומר שהרמב"ם סבר שהברכה נאמרת דווקא בימי ניסן, שהרי מדובר בספר פסיקה ואי אפשר לומר לגביו "אורחיה דמילתא נקט".

3 בנוסח הברכה בגמרא כתוב "להתנאות", ואולי מכאן למד הרמב"ם את עניין הנוי ושלא כדרכו הוסיף מילה בנוסח הברכה, וצ"ע.

לא יברך. אבל אם ראה את הפריחה בפעם הראשונה רק לאחר שכבר גדלו פירות, גם הטור יסכים שיברך, וכדברי המרדכי. הפרישה מביא את דברי הב"ח מבלי להזכירו בשמו, ואומר שלא ניתן לבאר את כוונת הטור כמו שביארו הב"ח. וכי מה בכך שלא בירך בפעם הראשונה שראה? ובמה הדבר גרוע מברכת שהחיינו שיכול לברך גם בפעם השנייה שרואה את הפרי אם לא בירך קודם? אם כן, נחלקו הב"ח והפרישה בשאלה האם ניתן לברך ברכת האילנות על ראייה שנייה, כשלא בירך בראייתו הראשונה.

## ה. יסוד מחלוקת הפוסקים בהבנת מהות הברכה

ניתן לבאר שהב"ח והפרישה נחלקו ביסוד ברכת האילנות, אם היא ברכת שבח או ברכת הנהנין, ובאותו אופן יש לבאר גם את הסתפקות הפוסקים בשאלה האם ניתן לברך רק על עץ פרי או גם על אילן סרק ואם ניתן לברך על עץ ערלה.

לשיטת הפרישה ברכת האילנות היא ברכת השבח, שכן דימה אותה לברכת שהחיינו על פרי, לגביה מבואר בשו"ע (או"ח רכה, ג) שהיא על ראית הפרי, ושיכול לברך גם בראיה שניה אם לא בירך בראיה ראשונה. וכך יש להסביר את לשון הטור שכתב: "ורואה אילנות שמוציאים פרח", ולא "אילנות פרי שמוציאים פרח", שכיוון שזו ברכת שבח היא תלויה רק בפריחה, ואם כבר נראו פירות באילן לא יכול לברך (ולא כדלעיל בביאור הב"ח בדברי הטור). ונראה שכך גם סובר הרמב"ם שכאמור לעיל נקט שהפריחה היא סיבת הברכה. משום כך יכול לברך גם על אילן סרק ועל עץ של ערלה, הואיל וההנאה מיופיו מנותקת מהנאה מוחשית.

לעומת זאת הב"ח, שסובר שיכול לברך רק בראיה הראשונה אינו מדמה את ברכת האילנות לברכת שהחיינו על פרי שהיא ברכת שבח, ולכן נראה לומר שלדעתו ברכת האילנות היא ברכת הנהנין, שלא יעלה על הדעת שאדם יברך אחרי שכבר נהנה, אלא אם ישנה הנאה חדשה, אך כאן אין הנאה חדשה כיוון שכבר נהנה מהפריחה העונתית החדשה של שנה זו.

השולחן ערוך הקדיש לברכת האילנות סימן שלם (רכו) ובו סעיף אחד:

היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאין פרח אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם ואינו מברך אלא פעם אחת בכל שנה ושנה ואם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות לא יברך עוד.

נראה שהשולחן ערוך העתיק את דברי הטור, וכהבנתו בבית יוסף לפיה חולק הטור על המרדכי, ואם לא בירך עד שיצא פרי, שוב לא יברך אף אם זו הפעם הראשונה שרואה. ניתן לומר שהשולחן ערוך מסכים עם הבנת הפרישה שדימה ברכה זו לברכת שהחיינו, וכל עוד לא יצא פרי, אפשר לברך גם בפעם השנייה שרואה את הפריחה.

המחבר לא הזכיר כלל את התנאי שיהיה עץ פרי, ובפשטות נראה שסובר שניתן לברך גם על אילן סרק, וכדרכם של הטור והרמב"ם שתפסו שמדובר בברכת השבח, אלא שה"משנה ברורה" (ס"ק ב) כתב שמברכים רק על עץ פרי. אכן בספרו "חבל נחלתו" (חכ"ב, סי' ז) הסיק הרב יעקב אפשטיין שליט"א שגם על עץ זכרי יכול לברך, ומסתמך שם על שו"ת "להורות נתן" (ח"ה, סי' ח אות ה) שהכריע שמברך גם על אילן סרק, שלא כמסקנת ה"משנה ברורה". וביאר ה"להורות נתן" שמה שכתב השולחן ערוך על פי הטור שאם איחר לברך עד שגדלו הפירות שוב לא יברך, זהו משום שכשגדלו הפירות כבר אין פריחה ועל כן לא יברך. על פי הבנה זו, ברכת האילנות היא ברכת השבח על היופי שמחיייה נפש כל חי ומוסיף לבריאה ממד אסתטי.

בשו"ת "להורות נתן" הביא ראייה נוספת לשיטתו שהברכה היא על יופי הפריחה. הגמרא במסכת ראש השנה (יא, א) מביאה ראייה לשיטת רבי יהושע הסובר שהאבות נולדו בחודש ניסן, מפסוק העוסק בחנוכה מקדש שלמה ובו מוזכר חודש אייר בשם "זיו", מפני שכבר נולדו "זיוני עולם". מאידך לשיטת רבי אליעזר הסובר שהאבות נולדו בתשרי, מתפרש השם זיו כרומז ליופי המושלם של הפריחה המצויה בחודש אייר:

הכתיב בחדש זיו, שהוא דאית ביה זיוא לאילני. דאמר רב יהודה: האי מאן דנפק ביומי ניסן וחזי אילני דמלכלבי, אומר: ברוך שלא חיסר מעולמו כלום, וכרא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.

הגמרא מדברת על "זיוא לאילני", היופי השורר בבריאה מהאילנות שהחלו ללבלב בחודש ניסן בו מברכים את ברכת האילנות. אם כן מוכח שהברכה היא על המראה האסתטי, שקיים גם באילנות סרק.

עוד עולה מהגמרא ששייכות הברכה לחודש ניסן היא בעצם ולא במקרה, שהרי על שם הפריחה קוראת הכתוב לחודש אייר בשם זיו. זאת בניגוד להבנתם של הראשונים שאמרו שלשון הגמרא "היוצא ביומי ניסן" היא לאו דווקא אלא "אורחא דמילתא נקט", וכפי שהכריע גם ה"משנה ברורה". ובכל זאת, הפוסקים חזרו ונקטו בלשון "יומי ניסן", ולגבי ספרי להלכה קשה לומר שנקטו ב"אורחא דמילתא", וכך הוא ברמב"ם, בטור ובשו"ע, ואכן גם החיד"א (ברכי יוסף או"ח רכו, סק"ב) וכף החיים (או"ח אות א) פסקו למעשה שיש לברך את ברכת האילנות בחודש ניסן.

את העיון בסוגיה מלווה תחושה עמוקה כי לשיטת הסוברים שהברכה נאמרת דווקא בחודש ניסן, חז"ל קשרו את ברכת האילנות בקשר אמיץ לארץ ישראל. ואמנם יציאת מצרים היא האביב של העולם כולו, אבל בארץ ישראל פריחת הצומח מתרחשת גם היא תמיד בניסן, ואילו בשאר העולם יש מקומות בהם הפריחה מתרחשת בעתות שונות. נראה שכשרב יהודה האמורא הבבלי דיבר על היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלכלבין, ראה הוא בעיני רוחו את לבלובם של עצי הארץ הטובה.

## ז. שפירי דירושלים

ישנו נדבך נוסף המחבר בין היופי ובין ארץ ישראל. יופייה וטובה של ארץ ישראל שנוי בנביאים ומשולש בכתובים, ואמרו חז"ל: "עשרה קבים של יופי ירדו לעולם תשעה נטלה ירושלים ואחד כל העולם כולו" (קידושין מט, ב), ובית המקדש אף נקרא "נויו של עולם" (זבחים נד, ב). יותר מכך מצאנו בתורתו של רבי יוחנן האמורא הארץ-ישראלי (ברכות ה, ב):

רבי אליעזר חלש, על לגביה רבי יוחנן חזא דהוה קא גני בבית אפל, גלייה לדרעיה ונפל נהורא. חזייה דהוה קא בכי ר' אליעזר. א"ל: אמאי קא בכית? אי משום תורה דלא אפשרת, שנינו - אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ואי משום מזוני - לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות. ואי משום בני - דין גרמא דעשיראה ביר. א"ל: להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא. א"ל: על דא ודאי קא בכית! ובכו תרוייהו. אדהכי והכי, א"ל: חביבין עליך יסורין? א"ל: לא הן ולא שכרן. א"ל: הב לי ידך. יהב ליה ידיה ואוקמיה.

הגמרא מספרת על רבי אליעזר שהיה על ערש דווי, ובא רבי יוחנן לבקרו. רבי אליעזר החל לבכות, וברגעים המרגשים והמיוחדים הללו, בהם רבי אליעזר עומד להיפרד מהעולם, שואל אותו רבי יוחנן מפני מה הוא בוכה: על שלא למדת מספיק תורה? או שמא על שלא הייתה מצויה לך הפרנסה? ואולי משום ששיכלת בנינים? על כל אלה עונה לו רבי אליעזר בשלילה, ומשיב: אני בוכה משום שיום אחד גם אתה, רבי יוחנן, תמות, ויופיך יבלה תחת האדמה. ענה לו רבי יוחנן: על זה וודאי ראוי לבכות, ובכו שניהם יחדיו.

יופיו של רבי יוחנן תופס מקום בדברי חז"ל, עד שהגמרא במסכת בבא מציעא (פד, א) טורחת לתאר את יופיו:

אמר רבי יוחנן: אנא אישתיירי משפירי דירושלים! האי מאן דבעי מחזי שופריה דרבי יוחנן, נייתי כסא דכספא מבי סלקי, ונמלייה פרצידיא דרומנא סומקא, ונהדר ליה כלילא דוורדא סומקא לפומיה, ונותביה בין שמשא לטולא; ההוא זהרורי - מעין שופריה דר' יוחנן.

הרוצה לדעת את יופיו של רבי יוחנן יביא כוס כסף נוצצת חדשה שנוצרה כעת, ימלא אותה בגרעיני רימון ומעליהם יניח ורד אדום, וישים אותה בזווית בין השמש לצל. הזוהר הכהק ממנה, הדבר המושלם הזה - הוא כעין הזוהר של רבי יוחנן. מפני מה חשוב שנשמע ונדע את תיאור יופיו של רבי יוחנן? הרי לנו חשובה תורתו הנצחית ולא מראהו דבלי בארעא! אלא שהתשובה מופיעה באמירתו של רבי יוחנן הפותחת את דברי הגמרא: "אנא אישתיירי משפירי דירושלים". יופיו של רבי יוחנן הוא שארית מעולם אחר שנגזז עם הגלות; הוא שייך לתורה אחרת, תורה המחוברת לארץ ישראל, לירושלים, לבית המקדש. רבי יוחנן יודע להתפעל גם מהמראה החיצוני, ולחבר אותו אל גדלות התורה. זוהי תכונה ירושלמית השייכת לעולם שהיה קודם החורבן. זה גם מה שמלמד רבי יוחנן את ריש לקיש בשיעור הקצר על שפת הירדן, המוזכר בהמשך הגמרא, שהגבורה והיופי יכולים לדור יחדיו בבית המדרש ועל שניהם מברכים. רבי יוחנן למעשה מלמד אותנו שיעור על היוצא בימי ניסן כשארץ ישראל פורחת ומברך ברכת האילנות. זהו היופי שבחזרה לארץ ישראל: "אנא אישתיירי משפירי דירושלים!"